

В. П. КРАСНЕЙ

НЕКАТОРЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ НАВУКОВАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ НАШАНІЎСКАГА ПЕРЫЯДУ І 20-Х ГАДОЎ

Тэрміналагічная лексіка беларускай нацыянальнай літаратурнай мовы пачала фарміравацца ў пачатку ХХ ст., калі на беларускай мове з'явіліся першыя легальныя газеты і часопісы, асобныя навучальныя і навукова-папулярныя выданні. На іх старонках асвятляліся падзеі грамадска-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і культурнага жыцця, апісваліся розныя з'явы ў прыродзе, прыводзіліся фрагменты навуковых звестак з асобных галін ведаў, у сувязі з чым выкарыстоўваліся адпаведныя лексічныя адзінкі намінатыўна-тэрміналагічнага характару. Паколькі адметнай асаблівасцю і асобных выданняў, і шматлікіх допісаў, артыкулаў, нарысаў, паведамленняў было тое, што ўсе яны адрасаваліся маладасведчанаму, з невысокім адукацыйным узроўнем чытачу, іх мова ў структурна-функцыянальным плане яшчэ мала чым адрознівалася ад мовы мастацкіх і публіцыстычных твораў. З гэтага вынікае, што стылістычна маркіраваныя ўласцівасці сродкаў моўнага выражэння, у тым ліку і тэрміналагічнай лексікі, яшчэ не вызначаліся. Таму ў функцыянальным і ў лексіка-семантычным плане для слоў, што выкарыстоўваліся ў якасці тэрмінаў, характэрны былі наступныя асаблівасці:

а) полінайменнасць: *гурток — кружок — абшчына — саюз — таварыства — хаўрус; даход — выгада — вызвалка — заробтак — зыск — карысьць — навязка — пажыва — польза — прыбытак — прыход — спор; гной фабрычны — штучны гной — парашкі — лінеральныя парашкі — попель — фабрычны навоз; гульня — скокі — танцы; гук — гаманок — галасок — зык; акт — абраз — дзея — з'ява — сцэна; зараза — пошэць — эпідэмія; злічво — сума;*

б) наяўнасць фанетычных, словаўтваральных і марфалагічных варыянтаў, што яшчэ больш пашырала рады найменняў аднаго і таго ж паняцця: *заплата — плата — заробак — заробтак, араньне — арба — орка, граньне — ігра, прыстаўленьне — прадстаўленьне, аканьне — акаваньне, гук — згук, прымаўка — прымавіска — палюўка, дроб — дробня, землетрасеньне — зямлетрасеньне — землятрасеньне, суша — суш, аэроплан — аэроплян;*

в) мнагазначнасць (нярэдка нават у межах аднаго тэрміналагічнага поля), параўн.: *акцэнт* (вымаўленне) і *акцэнт* (націск), *плата* (расцэнка) і *плата* (заробтак), *ветралёт* (лётчык) і *ветралёт* (дырыжабль), *хаўрус* (гурток) і *хаўрус* (арцель) і да т. п.

Матэрыяльнай субстанцыяй для тэрміналогіі ў нашаніўскі перыяд, як сведчаць прыведзеныя прыклады, служыла агульнаўжывальная лексіка. Словы, што існавалі ў народных гаворках, або выкарыстоўваліся як гатовыя моўныя адзінкі, набываючы ў выніку другаснай намінацыі тэрміналагічнае значэнне, або служылі базай для ўтварэння новых

лексічных адзінак намінальна-тэрміналагічнага характару. А паколькі тэрміны яшчэ не асэнсоўваліся ў якасці спецыфічных моўных адзінак, а з'явы і паняцці той ці іншай галіны ведаў, як правіла, не разглядаліся сістэмна, то, па-першае, агульнаўжывальная лексіка задавала тэрміналагічнай лексіцы свае «правілы» арганізацыі і функцыянавання, а па-другое, аўтары, абапіраючыся на сэнсавы аб'ём агульнаўжывальных слоў, не выходзілі пры стварэнні тэрмінаў за межы існуючых моўных формаў і моўных сродкаў выражэння сэнсавага зместу.

Зварот да ўласных моўных сродкаў — з'ява заканамерная, бо, як пісаў Янук Журба, «кожны народ розніцца ад других сваёю моваю, жыццём, звычаямі і т. д., і ён мае права жыць, як асобная нацыя, разьвиваць сваю мову, сваю літаратуру, мае права пазнаваць навуку ў сваёй роднай мове, разьвиваць сваю культуру»¹. Але калі Янук Журба гаварыў аб праве пазнаваць навуку ў сваёй роднай мове, то Максім Гарэцкі свядома заклікаў арыентавацца ў пошуках тэрмінаў на народную мову: «Увага! Калі ёсць гдзе ў розных кутках Беларусі слова на вышэйшае («отвлеченное») паняцце (Гродзеншч. *лятуцець* — мечтаць) ці добры тэхнічны тэрмін і г. д., каторых ніхай сабе йшчэ і ня ведаюць усе беларусы, дык іх варта ўвясці ў нашу літаратурную мову, чымся пазычаць у суседаў. А калі для аднаго якога паняцця ў нас ёсць два ці некалькі слоў, але ў адным кутку Беларусі гавораць адно слова, а ў другім другое, то я раіў бы ўжываць такое, каторае, можна думаць, вядома большай частцы беларусаў. Так патроху ў нас выкуецца аднародная мова, мова літаратурная!»² Такі падыход ажыццяўляўся на практыцы, і таму для тэрміналагічнай лексікі нашаніўскага перыяду былі ўласцівы тыя моўныя адносіны і сувязі, што праяўляліся і ў складзе агульнаўжывальнай лексікі, у выніку чаго на старонках розных выданняў пачатку ХХ ст. функцыянавалі тэрміны-сінонімы, тэрміны-дублеты, фанетычныя, словаўтваральныя і марфалагічныя варыянты, мнагазначныя тэрміналагічныя найменні.

Новыя адносіны паміж словамі-тэрмінамі, што вынікаюць са спецыфікі адносін паміж паняццямі, яшчэ не акрэсліліся. Не акрэсліліся таму, што за словамі спецыяльнага прызначэння, кожнае з якіх, як правіла, у сваіх сувязях і апазіцыях характарызавалася самастойнасцю, не было яшчэ сістэмы паняццяў, а сувязі паміж асобнымі паняццямі слаба адлюстроўваліся ў структуры і паняццёвым змесце тэрмінаў, г. зн. практычна не аказвалі ўплыву на фарміраванне новых сістэмных адносін паміж тэрмінамі. Не выпадкова для абазначэння аднаго і таго ж паняцця розныя аўтары нярэдка выкарыстоўвалі словы з рознай унутранай формай, напрыклад: *пладазьмен* — *сезаварот*, *абарот* — *зварот*, *урад-жайнасць* — *урадлівасць*, *бабовыя* — *матыльковыя*, *бульбачкі* — *гузочки* — *жывучкі* — *шышэчкі*, *самаход* — *самакат* і да т. п. Новыя адносіны толькі-толькі пачалі прымячацца, заўважацца, калі адным аўтарам асвятляліся з'явы і паняцці аднаго класіфікацыйнага раду (групы). У такіх выпадках іншы раз выкарыстоўваліся структурна аднародныя тэрміны (параўн.: *адлічаньне*, *складаньне*, *множаньне*, *дзяленьне*; *жніўярка*, *касярка*, *свалка*; *птушкі зернеядныя*, *птушкі кузулькаядныя*). Гэта першыя прыметы сутыкнення дзвюх тэндэнцый у фарміраванні тэрміналагічнай лексікі беларускай літаратурнай мовы ў нашаніўскі перыяд: агульнамоўных лексічных сувязей, даўніх і звычайных для слоў, якія ўводзіліся ў сферу спецыяльнай камунікацыі, і новых адносін, абумоўленых сувязямі паміж тымі паняццямі, для намінацыі і дэфініцыі якіх гэтыя словы выкарыстоўваліся. Другая тэндэнцыя ў неспрыяльных умовах функцыянавання беларускай мовы не магла як след праявіцца, таму тэрміналагічная лексіка таго часу заставалася колькасна небагатай, тэматычна абмежаванай, лексічна неўнармаванай, стракатай у генетычных адносінах.

Свядомая і мэтанакіраваная тэрмінатворчасць распачалася ў пасля-

кастрычніцкі час, калі беларуская мова набыла статус дзяржаўнай і пачала выкарыстоўвацца ва ўсіх сферах жыцця і дзейнасці грамадства. Паспяхова выканаць такія складаныя і пачэсныя функцыі яна магла толькі пры ўмове значнага папаўнення лексічных сродкаў самымі разнастайнымі тэматычнымі пластамі слоў (асабліва тэрмінаў) і ўсебаковага развіцця стылістычнай сістэмы. Што да тэрміналогіі, то яе стварэнне было аб'яўлена адной з першачарговых задач, паколькі нават у пачатковай школе немагчыма было ажыццявіць навучанне на роднай мове з-за адсутнасці адпаведных падручнікаў. Для іх падрыхтоўкі патрэбна было распрацаваць нацыянальную тэрміналогію. З гэтай мэтай 10 лютага 1921 г. Народны камісарыят асветы стварыў Навукова-тэрміналагічную камісію, якой даручалася за тры месяцы распрацаваць тэрміналогію па розных галінах ведаў у такім аб'ёме, які б даў магчымасць падрыхтаваць падручнікі на беларускай мове для навучання ў сярэдняй школе.

Асноўны метадалагічны прынцып сваёй дзейнасці Навукова-тэрміналагічная камісія акрэсліла наступным чынам: «Што датыча самога характару тэрміналогіі, то ў аснове яе браліся словы, існуючыя ў жывой народнай мове...» Пры адсутнасці адпаведных лексічных адзнак у жывой народнай мове «камісія, па прыкладу чэхаў, трымалася таго погляду, што лепш утварыць згодна з законамі беларускай мовы нэалёгізмы, чымся браць чужыя, саўсім незразумелыя словы...» і разам з тым «павінна была браць і чужыя словы. Але гэта рабілася толькі тады, калі 1) у народнай мове ня было адпаведнага беларускага тэрміну, 2) калі ўтвораныя нэалёгізмы былі натта штучныя й 3) калі гэтыя чужаземныя словы былі пашыраны ў мовах культурных народаў»³.

Арыентацыя на ўласныя лексічныя і словаўтваральныя рэсурсы была апраўданай, таму што гэта давала магчымасць стваральнікам тэрміналогіі пранікнуць у крыніцы сваёй мовы, актывізаваць яе патэнцыяльныя рэсурсы для рэалізацыі ў новай сферы функцыянавання. Навукова-тэрміналагічная камісія за два з паловай месяцы апрацавала і прыняла 2270 і падрыхтавала для зацвярджэння звыш 5000 тэрмінаў. Пры гэтым «больш за ўсё камісіяй было ўтворана нэалёгізмаў на аснове існуючых у народнай мове слоў». У тым жа напрамку працавалі галіновыя і Галоўная тэрміналагічныя камісіі Інстытута беларускай культуры, заснаванага на базе Навукова-тэрміналагічнай камісіі ў пачатку 1922 г. Так, член-супрацоўнік Інбелкульту М. Байкоў даводзіў, што «пры ўтварэнні беларускай навуковай мовы жадана і, прымаючы пад увагу, што ў сучасных школах клясычныя мовы не выкладаюцца і нават студэнты вышэйшай школы часта ня могуць разабрацца ў значэнні лацінскіх ці грэцкіх тэрмінаў, проста неабходна выкарыстаць для навуковага ўжывання беларускія словы, ужо існуючыя, ці ўтварыць новыя з беларускіх караньяў»⁴. А С. Некрашэвіч сцвярджаў наступнае: «Чужаземныя словы ў нашай літаратурнай мове ня роўнапраўныя члены моўнай сям'і, а выпадковыя госьці, якія сягоння ёсць, а заўтра могуць знікнуць. Апрача таго, прымаючы пад увагу нашу агульную тэндэнцыю да высяленьня з нашай мовы чужаземнай стыхіі, да замены, такім чынам, чужаземных слоў сваімі, беларускімі, гэты прынцып можа мець моцную падставу ў нашай цяперашняй практыцы, задаваляючы ў той-жа час жаданням большасці беларускага грамадзянства»⁵. У гэтым жа русле разважаў адзін са стваральнікаў матэматычнай тэрміналогіі: «Падходзячы да разгляду і вытварэння асноў беларускае матэматычнае тэрміналогіі, трэба заўважыць, што асноўныя матэматычныя разуменні знаходзяцца ў народнай мове й толькі трэба пастарацца іх адтуль узяць; што-ж тычыцца больш складаных матэматычных разуменьняў, то тэрміны для іх павінны быць створаны на аснове народнай мовы й толькі ў крайнім выпадку можна карыстацца клясычнымі або чужаземнымі»⁶. Аргументы, як бачым, розныя, а сутнасць адна — максімальна выкарыстаць уласныя моўныя рэсурсы. Задача, такім чынам, зводзілася да таго, якімі шляхамі гэта ажыццявіць.

Складанасць яе рэалізацыі заключалася не толькі ў недастатковай ступені развіцця лексіка-семантычнай сістэмы мовы як матэрыяльнай субстанцыі для ўсіх тэрміналогій, але і ў недастатковым веданні гэтай сістэмы, яе слова- і формаўтваральных сродкаў, невыразным асэнсаванні сутнасці тэрміналагічных значэнняў і іх узаемадзеяння з традыцыйнай

семантычнай сістэмай мовы, у адсутнасці грунтоўных лексікаграфічных даведнікаў па лексіцы тагачаснай літаратурнай мовы і жывых народных гаворак. Выкарыстанне ў функцыі тэрмінаў агульнаўжывальных і дыялектных слоў, шматлікіх неалагізмаў розных тыпаў і мадэляў, лексічных запазычанняў (часта без належнага аналізу суадносін паміж навуковымі паняццямі і сродкамі іх выражэння ў беларускай мове) стрымлівала праяўленне працэсаў упарадкавання, асабліва ў сферы функцыянавання і часткова ў сферы фіксацыі. Усё гэта ў 20-х гадах ХХ ст., калі патрэбнасці фіксацыі, перадачы і скарыстоўвання новых ведаў выклікалі масавае стварэнне новых тэрмінаў і тэрмінасістэм, не садзейнічала ўзмацненню кантралюемых працэсаў тэрмінаўтварэння і абмежаванню тых структурна-марфалагічных і лексіка-семантычных уласцівасцей, якія характэрны для натуральнага ходу развіцця лексічнай сістэмы.

Нельга сказаць, што стваральнікі тэрміналогіі не імкнуліся пэўным чынам улічваць і ў структуры тэрмінаў адлюстроўваць спецыфіку адпаведных паняццяў. Так, члены Навукова-тэрміналагічнай камісіі адзначалі: «Пры ўтварэнні новых слоў камісія заўсёды лічылася з тым, каб надаць гэтым словам адпаведны і ў поўнай меры дакладны сэнс, дзеля чаго падбіраліся такія канчаткі (суфіксы), якія дакладна перадавалі сутнасць разуменьня: напр., суфікс *-ік* для азначэння дзейніка: множник (множитель), лічнік (числитель), *-альн-ы* ў тым значэнні: апісальны (описательный), азначальны (означающий) і г. д.»⁷ Аднак калі ўлічыць вышэйакрэсленыя фактары і надзвычай сціслы тэрмін, за які неабходна было стварыць тэрміналогію, то становіцца відавочным, чаму ў 20-я гады такі падыход не мог быць ажыццёўлены ў поўным аб'ёме. Тыя адносіны, якія існавалі паміж словамі нетэрміналагічнай лексікі, накладваліся і на тэрміналагічную лексіку, што не спрыяла ўсталяванню ізамарфізму сістэмы тэрмінаў і сісэмы паняццяў.

Для агульнаўжывальнай лексікі гэтага часу былі характэрны:

а) шматлікія сінанімічныя пары і рады слоў, у склад якіх уваходзілі словы рознага паходжання і ўжывання, напрыклад: *адвал — акладня — паліца, адзенне — вопратка, астаца — рэшта, бульба — картопля, век — сталецьце, вёска — дзярэння, вынік — рэзультат, жывёла — скаціна — худоба — быдла, жыхарства — насельніцтва, засек — аруд, нарастаньне — павелічэнне, настольнік — скацёрц, сарочка — кашуля — рубашка* і да т. п.;

б) двух- і шматкампанентныя рады словаўтваральных варыянтаў: *адзежа — адзеньне, беларускі — беларусінскі, водлуг — наводлуг — наводле — водле, жнейка — жнярка, развой — развітак, развязаць — развязацьца, ралічны — раловы, часьціна — частка — часць і інш.;*

в) фанетычныя варыянты: *агарод — гарод, агароднік — гароднік, адлежнасьць — адлегласць, водлуг — подлуг, габінэт — кабінэт, гэтакі — гэткі, існаваньне — істнуваньне, картопля — картофля, наагул — наогул, начай — іначай, наводлуг — навэдлуг, процілеглы — проціўлеглы, поруч — поўруч, розны — розжны, сустрэкаць — сустрэчаць і г. д.*

З прыкладаў выразна відаць, што падобная варыянтнасць — вынік паралельнага функцыянавання агульнанародных і дыялектных, спрадвечна беларускіх і запазычаных слоў, неўпарадкаванасці лексічнай і словаўтваральнай сістэм, неўсталяваных фанетычных, арфаэпічных і арфаграфічных нормаў.

Гэтыя з'явы, як у лютэрку, знайшлі адлюстраванне і ў тэрміналагічнай лексіцы беларускай мовы 20-х гадоў, асабліва ў сферы функцыянавання, г. зн. на старонках падручнікаў і дапаможнікаў, навуковых і навукова-папулярных выданняў, параўн.:

а) тэрміны-дублеты, тэрміны-сінонімы: *абярнутыя — адваротныя* (адносіны), *адніманьне — адлічваньне, адносіны — стасункі, адрожнік — дыскрымінант, адрэзак — адцінак, азбука — абэцэда — альфавэт, асоцыяцыя — звязак — залежнасьць, бесканечнасьць — бяскрайнасьць, бесканцовы — бязкрайны — бязмежны* (дроб), *бок — грань — сыценка — старонка* (квадрата), *валец — цыліндр, вогнішча — фокус* (эліпса), *вызначнік — дэтэрмінант, выказнік — сказьнік — прысуд, галейды — солероды, гутарка — гаворка — дыялект, дзельнік — чыньнік, дужкі — скобки, дыяганаль — ускосіна, кантаслуп — прызма, конус — стажок, ковы — металі, мерыдыян — палудзённік, мова — язык, настаўнік — вучыцель — пэдагог, прамень — радыус, рэзультат — сума, складаньне — прылічваньне — прыкладаньне — даданьне, сябра — таварыш — член* (сельсавета) і да т. п.;

б) словаўтваральныя варыянты тэрмінаў: адніманьне — адыманьне, акругленьне — абкругленьне — закругленьне (лікаў), аманьяк — алмоньяк, асьвета — прасьвета, ацьвярдзеушы — зацьвярдзелы; біном — двусклад — двуцлен, вымова — вымаўленьне, выраз — выражэньне, дасьлед — дасьледзіны — дасьледаваньне — высьлед, дзеянне — дзейнасьць — дзейства, дзесятковы — дзесяцёрны, драбленьне — раздрабленьне, дроб — дробезь — дробня, жнейка — жняярка, лічба — лічбіна, паказчык — паказальнік (кораня), правільная — праведная — праўдзівая (дробезь), развязак — развязка — развязаньне, расклад — раскладаньне (многачлену), раунаньне — раунаваньне і г. д.;

в) фанетычныя варыянты тэрмінаў: ад’ёмнік — аднімнік — адымнік, арытмэтыка — арыхмэтыка, дасьлед — досьлед, двуцлен — двухцлен, дробезь — дробязь, карэнь — корань, мэталі — мэталы, пэрыядычны — пэрыядычны, розніца — рожніца і г. д.;

г) асобныя марфалагічныя варыянты тэрмінаў: аналіз — аналіза, эліпс — эліпса.

Прыведзеныя прыклады сведчаць, што такая багатая варыянтнасць — вынік перш за ўсё паралельнага выкарыстання ўласных і запазычаных тэрмінаў, а таксама тэрмінаў-неалагізмаў, матываваных рознымі прычэпамі (у тым ліку і неістотнымі прычэпамі, прычэпамі асацыятыўнага характару) адпаведных паняццяў ці ўтвораных з дапамогай розных словаўтваральных сродкаў. Акрамя таго, варыянтнасць тлумачыцца неакрэсленасцю прынцыпаў асваення іншамоўных тэрмінаў, няўстойлівасцю нормаў беларускай мовы.

Што да сферы фіксацыі, то ў ёй варыянтнасць абмяжоўвалася, хоць «у некаторых выпадках камісія прымала па два беларускіх тэрміны. Рабілася гэта дзеля таго, што такія словы часта існуюць у жывой народнай мове (напрыклад, кветка і краска), а з другога боку, як кампроміс пры асабліва спрэчных тэрмінах, па якіх нельга было атрымаць поўнай згоднасці ўсіх членаў камісіі»⁸. Пра характар варыянтнасці тэрмінаў розных галін ведаў, што засведчаны ў Весніку Народнага Камісарыята Асветы, можна меркаваць па наступнай табліцы:

Тэрміналогія	Колькасць		З іх		
	паняццяў	тэрмінаў	тэрміны-дуплеты, тэрміны-сінонімы	словаўтваральныя варыянты	фанетычныя варыянты
Граматычная	307	336	23	5	1
Лагічная	384	444	56	4	—
Арыфметычная	229	257	22	5	1
Алгебры	140	158	18	—	—
Геаметрычная	377	417	40	—	—
Аналітычнай геаметрыі	44	53	9	—	—
Трыганаметрыі	53	59	6	—	—
Батанічная	452	488	36	—	—

Як бачна з прыведзенай табліцы, Навукова-тэрміналагічная камісія не пазбегла дублетнасці і сінаніміі. На гэтым этапе (пачатак 20-х гадоў) дублетныя пары ўтваралі, як правіла, уласнабеларускія і запазычаныя тэрміны, а сінанімічныя — уласнабеларускія з рознай унутранай формай. Аднак сярод 210 дублетных і сінанімічных радоў тэрмінаў толькі адзін рад трохкампанентны (атрыбут — уласцівацьць — прыналежнасьць). Значыць, у сферы фіксацыі вызначылася тэндэнцыя да адназначнай адпаведнасці паміж тэрмінам і паняццем. Але гэтая тэндэнцыя не аднолькава вырашалася стваральнікамі асобных тэрміналагічных слоўнікаў. Так, у «Слоўніку граматычна-лінгвістычнай тэрміналогіі» (1927) да 124 тэрмінаў рускай мовы (з 1592) у 122 выпадках прапануецца ў беларускай мове па два, а ў двух выпадках — па тры адпаведнікі. Акрамя

таго, да 16 тэрмінаў прыводзіцца па два словаўтваральныя варыянты. А вось у «Слоўніку матэматычнай тэрміналогіі» (1927) толькі да 23 матэматычных тэрмінаў рускай мовы (з 3550) ў 13 выпадках прапануецца па два дублетныя ці сінанімічныя адпаведнікі, а ў 10 выпадках — па два словаўтваральныя варыянты. Словаўтваральныя і фанетычныя варыянты для сферы фіксацыі амаль не характэрны (у адрозненне ад сферы функцыянавання, дзе яны ў той час былі вельмі пашыраны, як і сярод нетэрміналагічнай лексікі). Гэта дае падставы сцвярджаць, што тэрміналагічныя якасці ў пэўнай меры ўсведамляліся стваральнікамі беларускай тэрміналогіі, але рэалізавацца належным чынам яшчэ не маглі. Тлумачыцца гэта, на нашу думку, найперш тым, што пры стварэнні галіновых тэрмінасістэм і члены Навукова-тэрміналагічнай камісіі, і супрацоўнікі Інбелкульту ішлі не ад сістэмы паняццяў той ці іншай галіны ведаў, а вялі пошукі адпаведнікаў да спіса тэрмінаў рускай мовы. А пры такім падыходзе істотную ролю адыгрывалі суб'ектыўныя фактары, у выніку чаго беларускія адпаведнікі не заўсёды вызначаліся выразнымі тэрміналагічнымі якасцямі як у плане семантыкі, так і ў плане структуры.

¹ Наша ніва. 1908. № 8. Пры гэтым тут і далей захоўваюцца правапісна-граматычныя асаблівасці беларускіх выданняў.

² Гарэцкі М. Развагі і думкі // Вялікодная пісанка. Вільня, 1914. С. 56—57.

³ Вестник Народного Комиссариата Просвещения ССРБ: Беларускі аддзел. Мн., 1921. № 2. С. 11—12.

⁴ Аглядальнік. Некаторыя ўвагі на беларускую літаратурную тэрміналогію // Польша. 1923. № 7—8. С. 80.

⁵ Некрашэвіч С. Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы // Польша. 1925. № 5. С. 176.

⁶ Більдзюкевіч Л. Асновы беларускае матэматычнае тэрміналогіі // Школа і культура Советской Белоруссии: Беларускі аддзел. 1921. № 1—2. С. 23.

⁷ Вестник Народного Комиссариата Просвещения ССРБ. С. 12.

⁸ Там жа.

А. П. ГРУЦА

ПАПАЎНЕННЕ ФРАЗЕАЛАГІЧНАГА ФОНДУ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў ПРАЦЭСЕ ЯЕ КАНТАКТАВАННЯ З ІНШЫМІ СЛАВЯНСКІМІ МОВАМІ

Аналіз фактычнага матэрыялу, на аснове якога вядзецца работа па ўкаладанню гістарычнага слоўніка беларускай мовы, дае магчымасць выявіць у беларускіх помніках шэраг лексічных і фразеалагічных стараславянстваў, паланізмаў, якія раней не падвяргаліся дэталёваму і ўсебаковаму вывучэнню, вызначыць семантыку і структуру іх, устанавіць асаблівасці ўваходжання паасобных кампанентаў у склад тыпізаваных выразаў, словазлучэнняў і фразеалагічных адзінак і на аснове ўсебаковага вывучэння ацаніць ролю такіх запазычанняў у кавергенцыі і дывергенцыі блізкароднасных рускай, беларускай і часткова польскай моў на ўзроўні лексікі і фразеалогіі. У гэтай сувязі перш за ўсё звяртае на сябе ўвагу той факт, што шэраг фразеалагічных адзінак, уласцівых беларускай мове, у якой яны ў выніку семантычнай і структурнай маналітнасці функцыянуюць у саставе сказа як эквіваленты асобнага слова, увайшлі ў яе кніжным шляхам праз царкоўную (стараславянскую) літаратуру. Да іх, як паказваюць помнікі беларускай пісьменнасці XIV—XVII стст., з улікам адметных асаблівасцей беларускай мовы ў галіне фанетыкі і марфалогіі адносяцца *терновый венец* (Матф., 27 і інш.), *мученический венец*, якія ў значэнні «сімвал мучэння, пакут, цяжкі, пакутлівы шлях» узыходзяць да евангельскага апавядання пра Ісуса Хрыста (соімі з нашого пана короля Артиуша терновъ венец. Трыст., дь; терновом венцы розмышляла. Зб. 107, 164; през тое терпенье мученического венца и живота вечного доступует. Апакр., 217).

З фразеалагізмаў *старый (ветхий) завет, новый завет, ветхий (старый) закон, новый закон*, што ў старабеларускай мове ўжываліся са